
DOKUMENTUM

„AZ ÉLET ELMÚLT, TETSZEL ÉRTENI?”

Utolsó interjú Komáromi József Sándorral*

(részletek)

VÉKÁS JÁNOS

A legutóbbi könyvének borítólapján megjelent szövegben azt írja: „nem tudunk élni”. Miért nem tudunk élni, és ha már nem tudunk, az irodalom mennyit segít hozzá ahhoz, hogy elviselhető legyen az életünk?

Talán azzal kell kezdeni, hogy az embert a megkérdése nélkül hozzák a világra, amelyben valahogy fel kell találnia magát, és pedig csupa olyan halandó között, akik maguk se tudják pontosan, hogy mit és hogyan kellene csinálni. Az ember mindig jót akar, főként saját magának, és mégis mindig számárságokat csinál. Újra meg újra fejfel megy ugyanannak a falnak. Szóval, ha visszagondolok az életemre, nem mondhatom, hogy sok mindent nem csinálnék másképp. De egész biztos, hogy újra adódnának olyan helyzetek, amelyekben nem tudnám magam feltalálni, és megint csak nem azt tenném, ami legjobban megfelelné akár az érdekeimnek, akár az elveimnek.

Melyik a legelső, legkorábbi emléke?

Talán öt éves voltam, amikor nagybátyám Versecre ment realiskolába. A kishajóval Obecséről Törökbecsére kísértük. Akkoriban apám téglát bérletet bérelt, és másnap ott talált az egyik gödörben, amint nagyban pocskolok. Egyrészt megijedt, hogy valami bajom történik, másrészt

* Az interjút Vékás János 1983. január 22-én készítette. Hangfelvétele megtalálható az Újvidéki Rádió szalagtárában.

előntötte az indulat, és rávert a „hadihajó” fenekére. Én meg nagy sírva beszaladtam anyámhoz és azt mondtam: „Megvert az a komisz, rossz apám”. „Miért, kisfiam?” — kérdezte anyám. „Azért, mert jó meg okos voltam”. Itt a válasz, mennyire nem tudunk élni! Én azt hittem, hogy valami jót csinállok, utazok, ugye, az unokabátyámhoz, közben, persze, egész mást csináltam. Ugyanez, kérlek szépen, előfordul sokkal komolyabb helyzetekben is.

Fiatalkorában érzékeny volt?

Nem mondhatom. Egész kicsi koromban vezér voltam a gyerekek között, és akkor egyszerű volt minden, mert minden az én kedvem szerint folyhatott. Aztán apám beíratott a zentai gimnáziumba. Ott, kérelek tisztelettel, lassanként az egész gimnázium egyszerűen bolondnak tartott. Ez pontosan hat évig tartott így.

Miért?

Nem tudnám megmondani. Talán nem tudták fölismerni, hogy egy született vezérrel van dolguk, és mivel nem találkoztam azzal az elismeréssel, amivel otthon, ez bennem ellenkezést váltott ki, folyton vitatkoztam. Ott kezdtem el egyébként írni is, még gimnazista koromban. Egy nyugalmazott inasiskola-igazgatónál voltam kosztosdiák, aki hetenként többször fölsorakoztatott és mindenféle csip-csup dologért összehozott bennünket. Annyira megszokta a sok esztendei áldásos működése alatt a verekedést, hogy már ez maradt az élete legfőbb öröme. Ötödikes gimnazista koromban azonban azt mondta, hogy ő fölsősöket nem üthet meg. Mégis akkor kaptam tőle a legnagyobb pofont. Ugyanis egy nap ebéd után nem bennünket sorakoztatott föl, hanem ő állt föl és elkezdte olvasni a verseit. A születésnapja volt. Olvasta a verset és hullottak a könnyei. Nekem a versekről nagy véleményem nem volt, és megdöbbenett, hogy miattuk sírni is lehet. Még aznap este megírtam én is az első rossz versemet.

A szüleiről milyen emlékei maradtak?

Az anyámat nagyon szerettem. Máig is azt hiszem, hogy ő volt a legjobb asszony, akivel életemben találkoztam. Ő is szeretett engem, csak mindig meg volt rémülve írói törekvéseim miatt. Különben szívesen olvasott, de azt mondta: „Tudod, fiam, az szép dolog, ha az ember író, csak attól félek, hogy abból nem lehet megélni”. Ebben teljesen igaza volt.

Mintha Ön nem is igyekezett volna — talán a legutóbbi néhány évet kivéve — kimondottan az irodalomból élni . . .

Ez elsősorban nálunk teljesen lehetetlen. Még magyarországi magyar írónak lenni is nehéz dolog, de itt, ahol az ember a félmilliónyi magyar közül 5-6 ezer olvasóra számíthat, nem lehet írásból megélni. Mindig a szemem előtt volt, hogy vannak kötelességeim. Másrészt azt hittem, hogy ha bekerülök egy lapnak a szerkesztőségébe, akkor ott megnyílt előttem az élet kapuja, ott aztán azt csinálhatok, amit akarok. Ott viszont főként olyan dolgokat kellett írni, amelyek nem voltak nagyon érdekesek. Szemembe mondták, hogy én vagyok a lap legjobb tollú munkatársa, de nem szerettek. Mindig attól félték, hogy egy nap, amikor éjszakai ügyeletes vagyok, meg fogom írni, hogy az egész szerkesztőség egy halom számár.

Nem írta meg soha?

Nem. Szóval egy évig voltam csak a lapnál. Aztán meghalt az öcsém, aki apám bőrkereskedésének az örököseként volt kiszemelve, és akkor én is beláttam, hogy az irodalom nem az, amit én annak képzeltem. Gyakorló bőrkereskedő lettem, és mondhatnám, hogy itt voltak az életemben a legnagyobb sikereim. Egy bőrkereskedőnek nem futó üzletfelei vannak, hanem állandóan ugyanazok a mesterek járnak el hozzá, szóval, nem lehet őket becsapni. Tudni kell, hogy milyen árura van szükségük, és tudni kell az árat tartani.

Az ilyen gyakorlatias ténykedéshez nagy érzéke lehetett. Miért vonzotta mégis az irodalom?

Ezt én se tudnám megmondani. Ha még egyszer újrakezdeném az életemet, minden lennék, csak író nem. Az írás nekem az élet többletét jelentette, nem mondhatnám, hogy az volt az életem értelme. Mint ahogy az élet többletét jelenti a muzsika vagy az olvasás, így ennek a még tevékenyebb formában való kiélése volt az írás. De egészen ötvenéves koromig mindig valami mást kellett csinálni. Először egyetemista voltam, aztán újságíró, aztán gyakorló bőrkereskedő, aztán a háború után különböző vállalatoknál dolgoztam, mert meg kellett élni, el kellett tartani a családot, és csak ötvenéves koromban, amikor a feleségem elköltözött tőlem, akkor tettem teljesen az életemet az írásra. Szóval ötventől hetvenéves koromig voltam csak — hogy úgy mondjam — író. Akkor se éppen az, aminek kellett volna lenni, mindig alkalmazkodni kellett, meg kellett élni az írásból. Nem mondom, hogy azt kellett írnom, amit nem hittem, azt soha nem tettem. De mondjuk, a lapokba kellett írni, és vigyázni kellett, hogy ne legyenek túl hosz-

szúak az írások. Nem gondolhattam arra, hogy nekiülök megírni egy regényt. Őszintén szólva nem is volt soha valami nagy regény témám. Talán meg is felelt, hogy rövidebb lélegzetű dolgokban írjam meg azt, amit az életből láttam.

1933-ban hunyt el Szenteleky, 34-ben indult a Hid, akkoriban húsz-egynéhány éves volt. Hogyan tekintett a vajdasági irodalmi életre?

Mondhatnám, hogy inkább szerveztem labdarúgócsapatot, tekecsapatot, sakkcsapatot, mint az irodalmi életet. Ott volt Becsén a Népkör, tagja is voltam, de nem vettem részt tevékenyebben a működésében. Van egy könyvem, a *Választmányi ülés*, abban pontosan megírtam, hogy láttam az akkori kultúrvezetőket. Nem volt nagy véleményem róluk. Nem voltak olyanféle emberek, akiket magamhoz közel érezhettem volna, bár az elnök, Draskóczy Ede, apám ügyvédje volt, hátszomszédunk, Szenteleky is eljárt hozzá, de én soha vele két szót irodalomról nem beszéltem.

Ki volt a Nép Atyja? Kiről fómálta?

A néhai Szántó Gábor szabadkai képviselő járt a szemem előtt, amikor írtam, de ennek a könyvnek az utószavában el is mondtam, hogy ezek nagyjából kitalált történetek, nem történelmi dokumentumok.

Ezt a könyvet 1936-ban írta...

Szóval, huszonöt éves koromban. Ezt figyelembe kell venni. Én ott gyönyörűen elmondom a saját védelmemre, hogy a falukutatók példáján fölbuzdulva írtam. Talán azt kellene mondanom, hogy nagyon sokáig nem tudtam, miről kellene írnom, csak azt tudtam, hogy írni szeretnék. Akkor a falukutató írók divatosak voltak, és én is valami olyasmit szerettem volna írni. Persze, nem úgy, mint ők, akik dokumentumra támaszkodtak, hanem inkább irodalmasítva egy ilyen kultúrtársaságot.

Mennyire foglalkoztatták a társadalmi problémák?

Minden emberi igazságtalanság rosszul esett, de egyáltalán nem mondhatnám, hogy osztályokban vagy osztályellentétben gondolkodtam volna. Igyekeztem mindig becsületesen elvégezni a feladataimat, de sohasem hittem, hogy meg tudom váltani a világot, a fennálló rendet. Inkább beilleszkedni akartam mindig az adott körülményekbe, mint valami újat csinálni.

Milyen emlékeket őriz Szentelekyről?

Szentelekyvel életemben nem találkoztam. Egyszer, amikor már Pesten voltam, írtam neki egy levelet, ő arra válaszolt is Becsére, de az apám elküldte Pestre és elveszett. (. . .)

Mennyit hallott a Híd-mozgalomról és a munkásmozgalmi szervekedésről?

Hazudnék, ha azt mondanám, hogy sokat tudnék erről mondani. Mintha nem is lett volna számomra mindez . . . Talán volt ott egy Kiss nevű fiatalember, aki szerkesztette, de az *Örtűz*, nem?

Az Örtűz a Híd elődje volt . . .

Annak a szerkesztőjét ismertem személyesen, szerettem is, és ő se haragudott énrám, de nem volt közöttünk szorosabb kapcsolat.

Hogy került Pestre?

Amikor anyám meghalt, a bőrkereskedés kezdett szétszűlleni. Részben azért, mert árut csak kiutalásra lehetett kapni, másrészt azért, mert újra eszembe jutott, hogy író szeretnék lenni. Úgy kezdődött, hogy Tímár Feri Szabadkán, amikor vittem egy cikket a lapnak, megkérdezte, tudom-e, ki most Budapesten a Rádió irodalmi főszerkesztője. „Én meg tudom neked mondani, hogy melyik a legjobb talpbőr — válaszoltam —, de ilyesmiről engem hiába kérdezel.” Elmondta, hogy Cs. Szabó László, egy kitűnő koponya, nagyon jóhiszemű, jóindulatú, derék ember, mért nem küldök neki valamit. Láttam, hogy velem akar szerencsét próbálni. Még aznap este írtam egy levelet. „Tisztelt Uram, szíveskedjék megírni, mire volna a legjobban szüksége a pesti rádiónak, versekre vagy elbeszélésekre?” Így válaszolt: „Tisztelt Uram, mindegy, csak jó legyen.” Küldtem egy elbeszélést, amit visszaadott azzal, hogy a tartalma miatt nem mehet, mert nagyon reális, és valami vidámabbat kért. Talán 4-5 vidámabb elbeszélést küldtem el neki, amelyeket sorra közölt.

Milyen volt a fogadtatás?

Az első elbeszélésem címe, amit a rádióban felolvastak: *Borbély a börtönben*. Arról szól, hogy a borbély nagyon megharagszik a bíróra, és elhatározza, bosszút áll ajta. Egy nap a bírónak hirtelen útra kell mennie, nincs megborotválkozva, és eszébe jut, hogy van itt valami verekedő falusi borbély. Azt mondja neki: „Édes fiam, én tudom, hogy

az ollóval nem tudsz bánni, de remélem, a borotvát ügyesebben forgatod. Nagyon kérlek, érzékeny az arcbőröm.” A borbély önérzetében sítve olyan gyönyörűen megborotválja a bírót, hogy egy karcólást se ejt rajta. A borbély legyőzte benne az embert, teljesen megfélemlített, hogy egy jó vágást akart neki adni. Ez volt az elbeszélés témája. Először este hét óra körül tűzték műsorra, de aznap jött Ciano, az olasz külügyminiszter, és elhalasztották. Amikor másodszor műsorra tűzték, jött Ribbentropp, megint elhalasztották. Harmadszorra végre nagy nehezen beolvasták. Erre Nagy Lajos azt írta: „...különböző okok miatt ismételten elmaradt Komáromi József Sándor elbeszélése. Nagy érdeklődéssel vártuk. Csalódni fáj...” Ilyen „remek” fogadtatásban részesült.

Amikor megírták, hogy elfogadják az elbeszélésemet, felmentem Budapestre, hogy megismerkedjek a társasággal. A rádióban volt egy írógató barátom, zentai osztálytársam, kérdeztem tőle, ki Magyarországon a legszigorúbb bíráló. „Németh László” — mondta egyből. Megtudtam Németh László címét, és fölballagtam a Rózsadombra. Bekopogtam hozzá, a felesége mondta, hogy nincs otthon, várjam meg, rögtön jön. Nagyon kedves, mondtam, de majd inkább az utcán fogom megvárni. Egyszer csak látom, hogy tényleg jön egy nem egészen evilági alak, és abba a házba megy be, ahol Németh László lakik. Bementem, bemutatkoztam és elmondtam, hogy hoztam néhány verset, ha megnézné, érdemes-e nekem egyáltalán papirost pusztítani. Azt mondta: „Kérem, két hét múlva jöjjön, addig szívesen elolvasom, és akkor meg fogom mondani az őszinte véleményemet. Nyugodt lehet, nem fogok hízelegni magának.” Amikor két hét múlva felkerestem, azt mondta, nagyon megleptek a verseim, nem hitte volna, hogy Bácskában ekkora költői tehetség van. De hozzátette: „Vigyázzon, nem azt mondtam, hogy maga egy Ady”. „Igen, én egy Komáromi vagyok” — válaszoltam. Nevetünk. Végeredményben nem mondtott semmit, mert amikor azt mondta, hogy „ekkor költői tehetség”, nem mondta meg, hogy két milliméter vagy pár mérföld... Szóval, kellemesen fogadott és akkor, hogy megismerhessem az irodalmi életet és a köröket, azt gondoltam, legalkalmasabb lesz, ha megpróbálok valamilyen irodalmi lapnál elhelyezkedni. A bőrkereskedés már végképp dögvőráson volt, kiürítés után maradt ötvenezer pengő. Körülbelül annyi lehetett, mint ma félmillió új dinár. Szóval, nem olyan óriási összeg.

Házat lehetett venni rajta.

Háza válogatja. Először Erdélybe mentem, az Erdélyi Helikon szerkesztőjéhez, Kovács Lászlóhoz, akit szintén nem ismertem, csak a lapot. Nagyon szívesen fogadott, bemutatott íróknak, azt mondta, legszívesebben odavenne inasnak az Erdélyi Helikonhoz, nem kellene pénz

se adni, de látja, hogy nagyon fúrja a zsebemet az az ötvenezer pengő, el akarom dobálni. Azt ajánlotta, keressem fel Móricz Zsigmondot, annak a *Kelet Népe* című lapjához nagyon jól jönne egy kis támogatás. Fogalmam se volt, hogy egy *Kelet Népe* is megjelenik. Amikor először kezembe vettem a lapot, teljesen ki voltam ábrándulva. Még fedőlapja se volt, úgy festett, mint egy újság. Móricz Zsigmond neve és személye azonban olyan nagy hatású volt, hogy külön tanítómestert elképzelni se tudtam volna magamnak.

Amikor Szolnokon felkerestem és elmondtam, hogy pénzt szeretnék feljárnani a lap céljaira, azzal, hogy a lapnál alkalmaznak valamilyen minőségben, Móricz Zsigmond egészen fölbuzdult. Azt hitte, Gábriel arkangyal jött el, és hozta neki aranytálcán a nagy lehetőségeket. Hogy mennyire nem volt semmilyen összeg ez az ötvenezer pengő, arra nézve elég annyit mondani, hogy — mint később megtudtam — akkor a Kelet Népének már volt huszonötezer pengő tartozása, úgyhogy ezzel tulajdonképpen csak kifizette volna a tartozásait, és eltartott volna haláláig. Nem tudhattuk, persze, hogy Móricz egy év múlva már halott lesz. Ő azt hitte, hogy ahol van ötvenezer pengő, ott van ötmillió is, és azt akarta, hogy vegyünk meg egy eladó, nagy nyomdavállalatot, amelyiknek majd az öccse lesz az igazgatója, és én ott fogok dolgozni. Nekem elsősorban nem volt ötmillió pengőm, csak az az ötvenezer és semmi más. Másodsorban nem nyomdában akartam dolgozni, hanem Móricz Zsigmond mellett. Az öccse azonban közölte velem, lehetetlen még elképzelni is, hogy én ott valamiféle munkatárs, szerkesztőségi tag lehetek. Van egy műszaki szerkesztő, az fizetést se kap, annak nem lehet még felmondani se. Láttam, hogy ebből nem lesz semmi, ettől eltekintve Móricz Zsigmond a haláláig a lehető legbarátságosan viselkedett velem, többször kihívott Leányfalura, itt-ott találkoztam vele kávéházban.

A pénzt végül Zilahynak adtam a *Híd* című pesti képes hetilap céljaira, és annak Móricz Zsigmond főmunkatársa volt, szóval már így is volt valami közös dolgunk.

Én a lehető legjobb érzéssel és emlékekkel gondolok vissza Móricz Zsigmondra. Ő egy pillanatban azt mondta nekem: „Józsai, eddig csak lányaim voltak, most már van fiam is.” Ez egy fölindulás volt csak, nem kell komolyan venni, de tény és való, hogy soha valami elutasítást vagy ridegséget nem tapasztaltam nála, vagy azt, hogy már meguntta volna, hogy a nyakára járok.

Milyen volt a fellépése, a modora?

Móricz Zsigmondot én már öregember korában ismertem meg. Egészen biztosan nem olyan volt fiatalnak. Öregkorában, egyszóval azt

mondhatnám: nyájas ember volt. Simogatás volt minden szava, ami azonban nem jelentette azt, hogy ha írni fog rólad, nem fogja a rossz dolgokat is ráolvasni a fejedre.

Kiknek a társaságában forgott még?

A *Híd* szerkesztőségében Zilahy unokaöccse volt a titkár, tulajdonképpen ő csinálta a lapot azokból a kéziratokból, amelyek nagyjából a főmunkatársaktól folytak be. Ott dolgozott akkor József Jolán, József Attila nővére, és még egy zsidó fiatalember, aki lektori szerepet töltött be, annak a nevére már nem emlékszem.

Én igyekeztem a lapot élénkebbé tenni, és kerestem a kapcsolatot az írókkal, akiket különben is szerettem volna megismerni. Fölkerestem Veres Pétert, Kodolányit, Erdélyben már találkoztam Tamásival, Illyés Gyulával. Volt ott egy öreg író, P. Ábrahám Ernő, már a nevét se igen tudja senki, van egy *Csillagok a Tiszában* című, nagyon kedves kötete, azzal többször együtt ebédeltem. Valamelyest kapcsolatom volt Kállay Miklóssal, aki a lap felelős szerkesztői címén szerepelt, de az volt az egész dolga, hogy az elutasított kéziratokra szerkesztői üzenetet írjon.

József Attila négy évvel korábban hunyt el. Hogyan értékelték akkor?

Akkor már mindenki nagy költőnek tartotta. Azt hiszem, az volt a szerencsétlensége, hogy nem tudta megütni azt a megfelelő hangot, nem mint költő, hanem mint ember, amellyel az akkori irodalmi pápák közélébe férközhetett volna, személy szerint például Babitsnak. Azonkívül akkor természetesen nagyon rossz szemmel néztek a kimondottan baloldali emberekre, noha József Attilának a párttal se volt szerencséje. Nem tudom, nem ismertem őt, de attól félek, hogy összeférhetetlen ember volt. Rá végképp el lehetett mondani, hogy nem tudott élni. Iszonyú nyomorban élt, az anyjának a támogatására szorult, a kisunokák elől ette el a tejet, vagy legalábbis ő úgy érezte, de egyszerűen alkalmazhatatlan volt valamilyen polgári állásban.

Szóval József Attilának akkor már nagy neve volt. Móricz Zsigmond mondta nekem, hogy a halott írókat jobban szeretik, mint az élőket, azok már nem kérnek semmit, a nevüket fel lehet írni minden zászlóra, az írásaikból ki lehet hagyni azt, ami kellemetlen, esetleg még be is lehet szűrni valamit . . .

József Jolán mesélt József Attiláról?

Persze. Elmesélte például, hogy volt Szárszón egy irodalmi értekezlet, és amikor keresztülhajtottak azon a községen, ahol élt, meglátták

József Attilát. Ő könyörgött nekik, hogy juttassanak neki valami kereseti lehetőséget. Erre a szemébe nevettek, és azt mondták: „Attila, hát te vagy a legnagyobb magyar költő, neked az nem elég?” És elhajtottak a kocsival.

Kit is említettünk még? Kodolányit.

Kodolányi mindenképpen kiváló író, de emberként elég hörcsög természetű volt. Vele kellett megbeszélni, hogy mit fog írni, a honoráriumot pedig a feleségével. Különben, persze, Kodolányi is úgy tartotta, hogy nem ismerik el eléggé, azt hiszem nincs író, aki ne gondolná ezt.

Veres Pétert említette . . .

Róla az a véleményem, hogy nemcsak rengeteget olvasott, hanem tücsköt-bogarat összeolvasott, és egy kicsit nem is tudós, hanem tudálékos volt. Amikor meglátott, azt mondta: „Tisztára dinári típus vagy.” Semmi közöm nincs a dináriakhoz, esetleg egy kicsit magasabbra nőtem. De ő meg akarta nekem mutatni, tudja, hogy van dinári típus is a világon.

Különben nyájasan és kedvesen fogadott, végeredményben azért mentem hozzá, hogy dolgozzon a *Hidnak*, és egy író se haragszik, ha kéziratot kérnek tőle. Elkéstem a vonatot, és akkor még ott tartott vacsorára is.

A háborúban milyen volt a viszony az irodalom és a politika között? Mennyire állhatott elő az író a „tisztá irodalom” igényével?

Elsősorban nem tudom, mi az a tiszta irodalom. Csak irodalom az irodalom kedvéért, semmi köze az élethez? Ilyesmi nincsen. De azt se hiszem, hogy az irodalom megválthatja a világot, vagy hogy az író különösebben hathat valakire. Úgy gondolom, hogy az írónak az élet többletét kell adnia, szóval élvezetesen és becsületesen kell beszélnie a dolgokról, úgy, ahogy ő látja. Természetesen tisztán emberi dolgokra gondolok. Eltekintve a *Választmányi* üléstől, amire rá lehet mondani, hogy van valami politikai színezete, soha nem igyekeztem politikát belopni a mondanivalómba. Engem maga az ember érdekelt, az ő sajátos helyzetében. Nem az, hogy ezen hogy kell változtatni, hanem hogy ebben a helyzetben hogy tudja magát minél jobban feltalálni.

Arra gondoltam, hogy mennyire erőszakolta meg akkor a háborús propaganda az irodalmat.

Az irodalmon ez nem annyira érződött, az újságíráson természetesen. A lapokban lehetett ezt látni, ahol erős cenzúra volt. Bevallom

őszintén, noha véres háború folyt, engem akkor pusztán csak az irodalmi dolgok érdekeltek. Mindaddig, amíg be nem hívtak katonának, szinte nem is tudtam, hogy háború van.

De amikor behívták, akkor megtudta...

Behívtak tisztí átképzésre egy élelmiszerraktárba. Később még egyszer behívtak gyakorlatra, akkor szalmát kellett rekvirálni a katonaság részére. Amikor harmadszor behívtak, ki kellett volna menni a front-ra. Szerencsére egy öreg irodakukac volt a századosunk, akinek semmi ambíciója nem volt ahhoz, hogy kimenjen a harctérre, és ott karriert csináljon. Még nagyobb szerencsénkre egy tiszt, aki reaktiválta magát, ahogy visszajött, rögtön új alakulatot szervezett, úgyhogy azok mentek ki helyettünk. Mi bent maradtunk az országban, őriztünk bizonyos készleteket. Amikor már láttuk, hogy mindennek vége, akkor nekem volt tíz katonám és tíz munkaszolgálatosom. Megegyeztünk, hogy az országból nem megyünk ki, hanem megadjuk magunkat az oroszoknak. Így is történt. Egy papi birtokon, valami pusztaságfélén voltunk, gabonát rakodtunk. Először két felderítő katona jött, elszedték a fegyvert, amit mi önként odaadtunk. Aztán jött egy vezérkari tiszt egy teherautó katonával, kihallgatott bennünket, és mondta, hogy jelentkezzünk Székesfehérváron a magyar katonai parancsnokságon. A Friedli bácsi, az öreg csapos azonban azt mondta: „Egy frászt fogunk mi, zászlós úr, a katonai parancsnokságon jelentkezni. A legkisebb falvakban fogunk bujkálni, úgy megyünk haza”. Persze, akik a katonai parancsnokságon jelentkeztek, azoknak a java részét kivitték Oroszországba hadifogolyoknak. Ha nem lett volna a Friedli bácsi, aki ebben a tekintetben sokkal jobban tudott élni, mint én, akkor én is valószínűleg kikerültem volna orosz hadifogságba, és vagy visszakerültem volna, vagy sem.

Szóval, a háborút vér nélkül vészelte át...

Igen, bent az országban voltunk. Nem vér nélkül, pisztolylövés nélkül.

Félt, amikor elvitték katonának?

Akkor nem félttem, hanem Budapest első bombázásakor. Éppen bent voltunk az élelmézőraktárban. Egy barátommal, aki szintén átképzésen volt, és aki végigélte Belgrád bombázását, éjszaka „könnyűmagyarban”, szóval ingben-gatyában erről beszélgettünk. Akkor egyszer csak megszólaltak a szirénák. Kirohantunk az udvarba, és láttam, hogy a fejem fölött egy világítóbomba esik pontosan az orrom hegyére. Ész

nélkül elkezdtem rohanni. Utóbb kiderült, hogy Sztálin-gyertya volt. Állatiasan féltém a bombázáskor később is.

Hogy került haza?

Civilbe öltöztünk mindnyájan és hazajöttünk. Mindenki hazament, így jöttem haza és a munkaszolgálatosaimmal Becsére. Természetesen ott engem is kihallgattak, és miután nem derült ki rólam semmi rossz, békében hagytak. Sakk-kört kezdtem szervezni, de amikor kiderült, hogy rosszul csinálom, akkor Újvidéken találkoztam néhai Magyar Zoltánnal. Író volt, zeneszerző, templomi énekes, és hozzá még könyvelő. Mondta, hogy van egy Koteksz nevű vállalat, és nekik éppen szükségük volna egy főszakértőre. „És maga micsoda ott?” — kérdeztem. Azt mondta, főkönyvelő. Szent isten, gondoltam, milyen vállalat lehet az, ahol ő a főkönyvelő. De nem sokat spekuláltam, valamit kellett dolgozni, elmentem, és rövidesen a kenderosztály vezetője lettem. (...)

Utána mit csinált?

Utána Ernyes Gyurka meghívott könyvtárosnak. Volt egy kultúr-szövetségi könyvtár, és egész gyöngé fizetésem volt, kaptam valami lakásfélét is, egy szobát, ahol alhattam, nagyjából szalonnán és kenyéren éltem. És egy nap jött az ördög, és fölvezetett egy magas hegyre, megmutatta a világ hiúságait. Ez Sulhóf József volt, aki a külső megjelenésével is beillt volna valami kisebbfajta Lucifernek. Azzal jött, hogy a Magyar Szó, a Dnevnik és a Hrvatska reč naptárába hirdetéseket kellene szereznii, és nincs aki ezt csinálja. Így lettem utóbb, némi kerülőkkel, a Magyar Szó hirdetési osztályának vezetője.

Úgy kezdődött, hogy Dubrovnikban 1950-ben volt egy sakkolimpia. Vértett a szívem, hogy nem mehetek el, és főként, hogy nem írhatok róla. Elmentem a Magyar Szó szerkesztőségébe Kolozsihoz, akit ismertem korábról, és mondtam, hogy semmi javadalmazást nem kérek, csak fizessék meg a költségeimet. Azt mondta: „Ha egyszer jókedvű lesz a főszerkesztő, aki különben a padlásra jár nevetni, én meg nagyon bátor leszek, akkor talán megmondom neki ezt a te kívánságod.” Már bántam, hogy egyáltalán elmentem hozzá, de pár nap múlva telefonált a Magyar Szó titkárnője, hogy a főszerkesztő hívat. Meg is jelentem, leültem és közölte: „Kérem, az ön tudósításaiból annak kell kiderülnie, hogy — ez a Tájékoztató Iroda idején volt — Jugoszláviában igenis kommunizmus van. Hogy neokommunizmus vagy ortodox kommunizmus, az teljesen mindegy.” Gondoltam magamban, ez a fiatalember engem nagyon jó úszónak néz. Azt hiszi, hogy én Dubrovnikban beugrok a tengerbe és Barinál ki fogok úszni. De nem szóltam semmit, el akartam menni Dubrovnikba.

Ott aztán mindennap írtam három anekdotát. Szorongtam, hogy mi lesz, de aztán kezdtek jönni az újságok, és láttam, hogy szépen megjelennek sorban. Amikor visszajöttem, Kolozsi azzal fogadott, nagyon jó, minden rendben van, de persze, a honoráriumot a cikkeimért sohasem kaptam meg. Ellenben megint hívatott a főszerkesztő. No, gondoltam, most jön a fekete leves.

Akkor Rehák volt a főszerkesztő . . .

Igen. Azt mondta: „Kérem, mondja meg, melyik rovatot óhajtja.” „Hogyhogy melyik rovatot?” — kérdeztem. „Hát szerkeszteni.” „Ez nagyon kedves — mondtam —, talán tessék nekem időt adni, hogy meggondoljam.” „Jó, hát gondolja meg.” Két hét múlva újra jelentkeztem, és azt mondtam neki, hogy a hirdetési rovatot szeretném. „Hirdetési rovat? Olyan nincs, arra semmi szükség!” „De van kérem, csak ön azt nem tudja”. „Jó — mondta —, hát itt a hirdetési rovat magának, süsse meg.” Így kezdtem el ottani működésemet, persze váltakozó sikerrel. Akkoriban nyílt meg például a Stoteks nagykereskedelmi vállalatnak egy hatalmas kiskereskedelmi szövetboltja. Azokkal én együtt voltam folyton a tanácskozásokon, és én írtam nekik a hirdetési szövegeket, ilyeneket: „A csillagokat az égről nem hozzuk le Önnek, de szívesen leemeljük a legmagasabb polcon levő anyagot is.” Ez talán egy hónapig folyt így, amikor az igazgató közölte, hogy nem adhat több hirdetést, mert a városi párttitkár azt mondta, hogy a hirdetéseinkben nincs eszmeiség. Így aztán végül is beleuntam, belefáradtam és kereskedelmi nyomtatványokat kezdtem csinálni, falinaptárakat, prospektusokat, katalógusokat, először a Progres keretében, aztán a Forumnál.

Ötvenéves koromban a feleségem egy nap azt mondta: „Tudod mit, én elköltözök. Vettem magamnak egy lakást.” Kitűnő, mondtam, semmi kifogásom ellene, most már legalább tényleg írhatok. Ötventől hetvenéves koromig akkor tényleg csak írtam, az alatt a húsz év alatt mint-ha csakugyan író lettem volna.

Amíg a hirdetési rovaton dolgozott, szépirodalmat nem publikált?

Nagynéha. Nem lehet semmit balkézzel csinálni. Mással volt tele az életem. Míg végképp írni nem kezdtem, addig talán megírtam öt-hat elbeszélést, öt-hat verset . . .

Ami végigvonult egész életében, az a sakk . . .

Amikor Zentára kerültem gimnáziumba, egy tanárnál voltam kosztos diák. A fia egyszer sakkozni hívott. „Az mi?” — kérdeztem. Kiborí-

totta a sakktáblát, fölrakta a figurákat, megmagyarázta, melyikkel hogy kell lépni és azt mondta, lépjek. Egyszer csak elkezdett kiabálni „Megvertelek, megvertelek!” Ez tiszta örült, gondoltam, nekem valamiről fogalmam sincs, és ő örül, hogy megvert. Megdühödtem és elkezdtem én is sakkozni. Bizonyos sikereket értem el, és ez persze tetszett. Így lett a sakkozás egyik fő szórakozásom. De nem mondhatnám, hogy kimondott sakkozó alkalmat volnék. Mindig sokkal jobban szerepeltem csapatban, mint egyéni versenyeken, ott, ahol egy közösségért kellett helytállni. Szívesen olvastam sakkozókról, és elkezdtem lassan sakkról írni. Húsz évig a Rádióknak is csináltam sakkperceket, és ma is megírok még egy-egy sakklevelet. A sakk különben nagyon hálás téma volt, mert nem szólt bele senki.

Vannak emberek, akik egész életüket a sakknak áldozzák. Miért ilyen vonzó?

A sakk elsősorban játék. Ha az ember elkezdi sakkozni, és elmerül a játszmában rejlő lehetőségekben, akkor teljesen kikapcsolódik az életből, szóval, ez olyan, mint a részegség. Tetszel érteni? Igen sok sakkozót ismertem, akik haló porukig kocasakkozók maradtak, de olyan szenvedélyesen sakkoztak, mintha nem tudom milyen remekműveket alkotnának a sakktáblán. Én egyébként a sakkozást egyfajta művészetnek tekintem, talán nem alkotóművészetnek, inkább alkalmazott művészetnek, de mindenképpen vannak egészen szép, művészi elemei. Az embereket azonban nem ez érdekli, hanem a játék mákonya.

Talán ez valamiféle kárpótlás is. Ha az ember nem tud élni, akkor tud sakkozni...

Nem. Minden embernek szüksége van kikapcsolódásra. A szerencsésen megválasztott játék éppen az egyik tartozéka annak, hogy tudjunk élni.

Nagyon komolyan vett mindent az életben? Mennyire volt fejlett a játékosztöne?

Sosem gondoltam, hogy az élet játék. Az életben talán mindent túl komolyan is vettem, mondhatnám, egy-egy szerep vagy feladat felvillanyozott. Viszont a játéknál az ember olyan kockázatot vállalhat, amilyent akar. Attól függ persze, hogy mennyire tud valaki játszani, mennyire adja át magát a játéknak. Vannak emberek, akik sakkozás közben is reszketnek, nehogy valami rosszat húzzanak. Persze, ezt nekem könnyű mondani, mert én általában több játszmát nyertem meg, mint amennyit elvesztettem. Nem tudom, milyen érzés, amikor az embert verik, mint a kétfenekű dobót.

Igy volt a sakkban. De az életben?

Kérlek tisztelettel, nem voltam tisztában a dolgokkal, így mondhatnám. Egész biztos, hogy ma eszembe se jutna ötvenezer, vagy mondjuk félmillió dinárt valami lapra áldozni.

Ezt ma butaságnak tartja?

Nem, hanem tapasztalatlanságnak. Különösképpen nem mar a felelősség, hogy valami nagyon rosszat tettem volna az életemben. Persze, lehetett volna a dolgokat okosabban csinálni, és lehettem volna én is jobb. Ott kezdődött az egész szerencsétlenség, hogy gyerekkoromban vezér voltam a barátaim között. Ha én is olyan szürke kis játékos maradok, akkor talán lett volna belőlem egy orvos, vagy mérnök. Az mindenképpen boldogabb élet lett volna.

Térjünk vissza az irodalomhoz. Írói alkatának a kialakulására mennyire hatott Zilahy stílusa?

Zilahyt jó írónak tartom, de sohase gondoltam őt mesteremnek. Akit legtöbbre tartottam mint példaképet, az Kosztolányi volt. Talán lehet bizonyos hasonlóságot felfedezni Zilahy között és köztem. Neki is az volt a célja, hogy érdekesen írja meg a dolgokat, és nem ment nem tudom milyen mélységekbe. Nem tudom, ismered-e a *Csendes élet* című könyvét. Egy süket lányról szól, akinek férjhez kell mennie egy lengyel menekülthöz, már egy házát is építenek, de a menekült tőlük is megmenekül, a házasság elől. Ennyi az egész. A drámái közül a *Hazajáró lélek* egész nagyszerű dolog. Általában a színdarabjai nem rosszak. Nagyon érdekes, hogy a háború befejezése előtt a *Fatornyok* című darabját adták, és a háború után ezzel a darabbal kezdett a színház Budapesten. Tudott úgy írni, hogy ott is még elment, és emitt is megfelelőnek találták.

Zilahyval nekem csak üzleti kapcsolataim voltak. Én felajánlottam a pénzt, ő elfogadta, csinált velem egy szerződést, de soha mi egy szót irodalomról nem beszélgettünk. Ha akartam vele beszélni, behívta a titkárárt, és akkor csak tárgyalni lehetett. Nem volt semmi emberi kapcsolat köztünk.

A felajánlott pénzt tényleg a folyóiratra költötte?

A *Híd* mellett a szomszédos szobákban volt egy filmkölcsonzó és filmgyártó vállalata, a Pegazus. Ott is anyagi gondok voltak, és feltételezem, hogy a pénzt mindig oda dugta, ahova éppen kellett. Viszont ez nem jelenti azt, hogy amikor a *Híd*-ben szorult a helyzet, akkor nem

adott esetleg a Pegazus pénzéből. Mindenképpen nagyvonalúan kezelte a dolgokat.

Mennyiben volt Zilahy „könnyű sikert kereső író”, ahogy a hatköteles magyar irodalomtörténetben írták róla?

Bocsánat, ez számárság. Zilahy úgy írt, ahogy tudott. Úgy írta az életet, amilyennek látta. Nem is hiszem, hogy engedményeket tett. Nem gondolom, hogy az irodalma egy csöppet is káros. Nem festett délibábokat, és nem vezetett tévutakra, a szándéka mindig becsületes volt. Az ő legnagyobb bűne azoknak a szemében, akik ilyesmit mondanak, hogy tudott írni. Mellesleg, meg kell tanulni a szakmát is. Illyés Gyulával beszélgettem nemrégiben — ezt azért mondom, hogy egy tekintély említsek —, és ő is igen kitűnő írónak tartja, máig is.

Zilahynak az volt a legfőbb bűne, ha ezt bűnnek lehet mondani, hogy mindig másféle becsvágy vonzotta, mindig filmeket akart csinálni, vagy bizonyos politikai szerepekre vágyott. Tudom, hogy a háború alatt egyszer estélyt adott Ciano tiszteletére. De nem volt semmiféle politikai faktor, és ez egész nevetséges volt. Szeretett persze főszerkesztő és igazgató lenni. Nem tudott nagyobb eltökéltséggel csak az irodalommal foglalkozni. Persze kérdés, hogy ki tudott volna-e többet sajtolni magából, ha csak azzal foglalkozik. Bizonyára több ideje maradt volna.

Elégé „elasztikus” ember lehetett . . .

Valami nagy eszmeiségről nem volt szó. Nem mondhatnám, hogy az elvek embere volt, de azt se, hogy elvtelen ember volt, hogy becstelen dolgokat csinált.

Ezzel magyarázható az is, hogy elhagyta Magyarországot?

Arról én tudok egy történetet, így hallottam legalábbis. Egyszer hazatuzott Szolnokra, ahol az anyja élt. Amikor leszállt a vonatról, és elkezdett bandukolni, elébe állt egy orosz katona: „Szkidajsz, job tvoju maty.” Levetkőztette. Ingben, gatyában ért az anyjához. Amikor visszament Pestre, azt mondta: valami megroppant bennem. Elment. Nem érezte magát biztonságban. Azt hiszem, igen jogosan.

Hogyan érezte magát a 60-as évek elején, amikor Vajdaságban felünt az új írónemzedék?

Abban az időben még élt Majtényi, nála sohase volt probléma elhelyezni a kéziratomat, neki soha nem volt kifogása, észrevétele vagy ellenvéleménye. Akkor se voltam semmiféle irodalmi szervezkedésnek a

tagja. Nem nagyon törődtem azzal, hogy mások mit csinálnak. Csináltam a magam dolgát, ahogy legjobban tudtam.

Általában hogy tekintett a nemzedékváltásokra?

Az egész természetes, hogy a fiatalok érvényesülni akarnak, és ez egészen rendben is van. De annak idején megjelent egy verseskötny *Homorú versek* címmel. Akkor azt írtam: „Valamikor a költők beérték azzal, hogy lapos verseket írnak. Ezeknek ez már kevés, ezek homorú verseket írnak.” Szóval, tőlem mindenki élhet, aki élni tud, nekem nincs utamban senki, nem mondhatnám, hogy bárkit is irigyelnék. Igyekeztem azonban magamnak is mindig egy kis helyet, egy kis levegőt szerezni.

Az újabb nemzedék se volt rest, 1968-ban Utasi Csaba írta, hogy Jó szó című könyvében kisregények és novellák helyett mindössze hosszabb-rövidebb mesékre bukkant, „melyeket szerzőnk lejáratos poénjai, erőtlen stílusa, klisészerű jellemábrázolása, szent anekdotái egyértelműen az irodalmon innenség területére parancsolnak”. Am ő is megjegyzi: pallérozott nyelv ez a javából”.

Nem értem, hogy lehet erőtlen stílusról beszélni, ha pallérozott nyelv ez a javából. Én sohasem akartam elképesztetni a polgárt. Maga az élet éppen eléggé elképeszt bennünket. Lehet, hogy ez az én világom — nem is lehet, hanem biztos — kis világ, de meglevő világ, olyan dolog, ami az embereket érdekli. Hogy ne így mondjam, erre is szükség van.

Mostanában hogy érzi magát?

Mióta agyvérzés ért, valahogy érdektelenné váltam, nem vagyok képes dolgozni. Itt van az asztalomon a már félig meg is írt önéletrajzom, de nem nyúlok hozzá, még az se érdek. Azt kérdezem, hogy minek, és nem mondom azt, hogy miért ne, tetszel tudni... Valamikor elég volt egy szó vagy mondat, hogy abból az ember elbeszélést írjon. Másfél éve egyetlen elbeszélést írtam, meg néhány sakklevelet. Csak múlik fölöttem az idő... Este megvárom a televízió műsorát, éjjel nem jól alszom. Nem vagyok elkeseredve, nem lehet azt mondani, hogy valami nyomott hangulatban élek, csak hiábavalóan. Mondhatnám, az élet elmúlt, tetszel érteni?...

Az nem bántja, hogy egyedül van?

Ezt megszoktam, és különben is, ahhoz, hogy az ember valakivel együtt éljen, egyrészt annak el kell viselnie engemet, másrészt nekem is el kell viselnem azt a másikat.

Összeférhetetlen ember volt? Akaratos?

Mindenképpen akaratos voltam, és meglehetősen magamnak való.

Miben nyilvánult ez meg?

Általában más volt a véleményem, mint a többségnek, és általában tartottam magam ahhoz, ami a felfogásom.

Amikor az utcán láttam, mindig nagyfokú melankóliát éreztem magában, mintha valahogy ezen a világon kívül élt volna.

Lehet, hogy van egy bizonyos életidegenség bennem, de mindig akadt egy-egy ember, akit én is szíveltem, és ő is engemet. Azt nem mondhatnám, hogy az irodalomban volt valaki, akivel együtt dolgozhattam volna. Nem vagyok hajlandó mást mondani, mint amit gondolok. Akkor inkább nem mondok semmit. Úgyis az a lényeges, amit meg tudok írni, ha meg tudom írni, nem az, hogy nagy terveket szőjünk.

Milyen témái vannak még feldolgozatlanul?

Témáim nincsenek, hanem bizonyos feladataim volnának. Egy helyesbítő szótár, amit azonban nem valami száraz dolognak kell elképzelni, hanem inkább csevegésnek. A fogalmak tisztázása: mi a szép, mi a jó, mi az igazság. Ennek az értelmező szótárnak az egyik alap gondolata az, hogy ha kimondunk egy szót, akkor az egész más visszhangot, gondolat-társítást vált ki egy másik ember fejében, mint a miénkben. Attól eltekintve, hogy van egy közös anyanyelvünk, mindenkinek megvan a maga saját külön nyelve is.

Általában, ha valamit írtam, mindig tisztázni akartam egy fogalmat vagy élethelyzetet. A magas irodalom, a *Faust* az emberek nagy hányadát nagyon hidegen hagyja. De az, hogy gorombáskodtak vele az autóbuzson, vagy nagyon sok adót kell fizetni, vagy hogy megcsalták, ez mindenkit nagyon érdekel. Ezek a kis emberi dolgok azok, amelyek érdekelnek. Ha akard, kis emberi dolgok, ha akard, ezek a legvégtesebbek...

